

Hoe konden luchtvaartonderzoekers in een verdachtenrol terechtkomen?

De parlementaire enquête naar de Bijlmerramp als botsing tussen technisch onderzoek, bestuurlijke verantwoording en maatschappelijk wantrouwen

Juridisch waren de onderzoekers getuigen, geen verdachten. Door zes jaar van onzekerheid, publiciteit, politieke druk en gebrekkig herkenbare verantwoordelijkheden werden zij in 1999 echter mede behandeld als vertegenwoordigers van een overheid die mogelijk informatie had achtergehouden.

Van deskundige naar verantwoordingsplichtige

In 1992 moesten de onderzoekers vaststellen waarom El Al-vlucht 1862 was neergestort en welke maatregelen herhaling konden voorkomen. In 1999 stond een veel bredere vraag centraal: wie wist wat, wie had wat moeten onderzoeken en was informatie achtergehouden? Door die verschuiving veranderde ook hun publieke rol.

1. Twee onderzoeken raakten met elkaar vermengd

Het ICAO Annex 13-onderzoek richtte zich op oorzaak, ongevalsverloop en preventie. De parlementaire enquête behandelde ook lading, gezondheid, hulpverlening, bestuurlijke communicatie, onbekende personen en informatievoorziening aan de Kamer. Achteraf ontstond de verwachting dat het eerste onderzoek al deze maatschappelijke vragen had moeten beantwoorden.

2. De institutionele constructie was moeilijk zichtbaar

Het vooronderzoek werd uitgevoerd met deskundigen van de Rijksluchtvaartdienst; de Raad voor de Luchtvaart behandelde het onderzoek en publiceerde het eindrapport. Omdat de RLD organisatorisch onder het ministerie viel, kon bij buitenstaanders het beeld ontstaan dat het ministerie zichzelf onderzocht. Het onderscheid tussen onderzoekers, beleidsambtenaren, woordvoerders en de Raad bleef onvoldoende herkenbaar.

3. Onderzoeksbeperingen werden aanwijzingen van verberging

De niet-teruggevonden cockpit voice recorder, beschadigde wrakstukken, beperkte lage radardekking, verspreide ladingadministratie, tijdsverschillen en uiteenlopende getuigenverklaringen waren reële onderzoeksproblemen. In een klimaat van wantrouwen werden zij echter gemakkelijk geïnterpreteerd als 'verdwenen gegevens' of 'gaten' in het officiële verhaal.

4. De publieke communicatie liep achter op het onderzoek

Technische informatie over route, motorseparatie, vleugelschade en bestuurbaarheid was relatief vroeg beschikbaar, maar werd niet voortdurend rechtstreeks en begrijpelijk aan bewoners en media uitgelegd. Voorlopige conclusies vereisten voorzichtigheid en onderzoekers waren geen crisiscommunicatoren. Daardoor ontstond ruimte waarin anderen het publieke verhaal invulden.

5. Late bekendmakingen kleurden eerdere gebeurtenissen opnieuw

Latere informatie over verarmd uranium, gevaarlijke stoffen en DMMP maakte eerdere geruststellingen achteraf verdacht. Dat de informatie niet eerder publiek bekend was, werd vervolgens gekoppeld aan de veronderstelling dat ook onderzoekers meer moesten hebben geweten. Uit bestuurlijke onvolledigheid werd zo soms een verdenking tegen het technische onderzoek afgeleid.

6. Journalistiek en politiek versterkten elkaar

Een publicatie leidde tot Kamervragen; de Kamervragen verhoogden de nieuwswaarde; een voorzichtig ambtelijk antwoord kon weer als ontwijking worden uitgelegd. Een niet-bevestigde bewering verdween daardoor niet noodzakelijk, maar kon door het feit dat zij politiek werd onderzocht juist gewicht krijgen.

Het versterkingsmechanisme

Nieuwe bewering	Media-aandacht	Kamervragen	Ambtelijk antwoord	Nieuwe twijfel
1	2	3	4	5 → opnieuw

7. De enquête begon binnen een bestaand verdenkingskader

De enquête startte in oktober 1998, na zes jaar publicaties, Kamervragen, gezondheidszorgen en beschuldigingen over openheid. De openbare verhoren van negentig getuigen en deskundigen begonnen dus niet in een neutraal informatievacuüm. Er bestond al een maatschappelijke verwachting dat een verborgen waarheid boven tafel moest komen.

8. De vorm van het openbare verhoor had een verdachtmakend effect

Verhoren onder ede, scherpe herhaling van vragen, confrontatie met andere verklaringen en rechtstreekse televisie-uitzendingen zijn legitieme instrumenten van parlementaire controle. Tegelijk kunnen zij een strafrechtelijke uitstraling krijgen. Een deskundige die zes jaar later een datum niet exact herinnert of technisch nuanceert, kan daardoor ontwijkend lijken.

9. Achterafkennis veranderde de norm

In 1999 was bekend welke onderwerpen maatschappelijk explosief waren geworden. Vanuit die kennis werd gevraagd waarom onderzoekers daar in oktober 1992 niet dezelfde betekenis aan gaven. In 1992 moesten zij echter prioriteren op basis van toen beschikbare aanwijzingen. Die wezen naar motorophanging, motorseparatie, vleugelschade en verlies van bestuurbaarheid, niet naar een causaal verband tussen lading en ongeval.

10. De technische hoofdoorzaak bleef overeind

De parlementaire enquête verving de technische oorzaak niet door een ander ongevalsscenario. Ook later onderzoek en simulatoronderzoek hebben de centrale reconstructie niet onderuitgehaald. De zwaarste problemen lagen in de maatschappelijke nasleep: communicatie, versnipperde verantwoordelijkheid, openbaarheid en erkenning van gezondheidszorgen.

De beslissende verwarringen

Wat door elkaar ging lopen	Gevolg
Onderzoeker en ambtenaar	Technische deskundigen werden gezien als vertegenwoordigers van het ministerie.
Technisch onderzoek en overheidsverantwoording	Niet beantwoorde bestuurlijke vragen werden het luchtvaartonderzoek aangerekend.
Ontbrekende en achtergehouden informatie	Een reëel informatietekort kreeg de betekenis van mogelijke opzet.
Maatschappelijke en technische onzekerheid	Aanhoudende onrust werd gezien als bewijs dat de technische oorzaak onzeker was.
Gebrekkige communicatie en misleiding	Onvoldoende uitleg werd geïnterpreteerd als doelbewuste verzwijging.

De kernparadox

De onderzoekers kwamen niet in een verdachtenrol doordat overtuigend bewijs was gevonden dat zij het technische onderzoek hadden vervalst. Zij werden mede symbool voor alles wat de overheid in de nasleep onvoldoende had uitgelegd.

De enquête had het recht en de plicht kritisch te vragen. Maar door zes jaar wantrouwen, mediadruk, politieke verwachtingen en televisiedramaturgie moesten technische getuigen zich verdedigen tegen een veel bredere verdenking dan hun eigen taak en handelen rechtvaardigden.

Bronnen

- Nationaal Archief, archief Parlementaire Enquêtecommissie Vliegramp Bijlmermeer, toegang 2.02.39.
- Adviescollege Openbaarheid en Informatiehuishouding, *Geen afgesloten hoofdstuk*, april 2024.
- Parlementaire Enquêtecommissie Vliegramp Bijlmermeer, *Een beladen vlucht*, 22 april 1999.